

С.Б. Гавриш
В.Л. Сутковий
Т.М. Філіпенко

Правознавство

Підручник
для 10 класу
загальноосвітніх
навчальних
закладів

*Рівень
стандарту,
академічний
рівень*

10

Київ
«Генеза»
2010

Вступ

Г. Сковорода про закон елімінації* труднощів:

- «Що потрібне – легке, непотрібне ж – важке!»

Проблемне питання

- Як ви розумієте закон, сформульований українським філософом?
- Чи потрібна людині правова грамотність?

Ви починаєте знайомство з курсом «Правознавство», який належить до предметів суспільно-гуманітарного напрямку. Правова (юридична) наука посідає особливе місце в циклі предметів, що вивчають суспільство, вирізняючись практичною спрямованістю щодо використання набутих знань у конкретних життєвих ситуаціях.

Пам'ятаючи про матеріальний вимір конкретних життєвих ситуацій, автори підручника прагнуть висвітлити також духовний аспект багатьох проблем, що розв'язує правова наука. На подібні пошуки надихнула постать українського мандрівного філософа і поета XVIII ст. Григорія Сковороди. Саме його думками починається майже кожен параграф підручника. Філософ постійно доводить, що ідеальне є вищим прагненням духовності, але не завжди ідеали втілюються в життя,

Г. Сковорода

* Елімінація (від лат. *eliminare* – вигнання; *limen* – поріг) – виключення невідомого з певної системи.

стикаючись із реальністю. Погляди філософа або інших відомих українців допоможуть вам побачити постійну проблему вибору, яка постає перед людиною кожного дня: між добром і злом, правдою і неправдою, правом та свавіллям. Кожен з нас має право, кажучи мовою поета, *«чи вільно вибирати, чи хрест нести, чи ж цвях вбивати»*.

Метою курсу є формування системного уявлення про державу та право як основні засоби впорядкування суспільних відносин та вміння використовувати їх у практичному житті.

Завданнями курсу є:

- ознайомлення з основами теорії держави та права і формування уявлення про державно-правові реалії сучасної України;

- поглиблення знань про виникнення, типи та форми держави, історію розвитку української державності, сучасну українську державу та її органи;

- поглиблення знань про соціальні норми, формування системного уявлення про правові норми, галузі права, правовідносини, правопорядок, правопорушення та юридичну відповідальність;

- формування системного уявлення про способи підтримання правопорядку, механізми захисту прав і свобод;

- виховання особистої переконаності в необхідності дотримання правових норм, непримиренності до протиправної поведінки;

- набуття вмінь аналізувати суспільно-політичні події, користуватися правовими актами, юридичною літературою;

- формування навичок діяти згідно з нормами права у конкретних життєвих ситуаціях;

- формування вміння використовувати набуті знання у практичному житті тощо.

Зміст матеріалу підручника відповідає переліченим завданням.

Вивчаючи предмет «Правознавство», ви ознайомитеся з такими розділами (частинами) підручника:

I. Основи теорії держави.

II. Основи теорії права та правовідносин.

III. Основи публічного права України.

IV. Основи приватного права України.

У першій та другій частинах розкривається загальна характеристика держави і права як соціальних явищ, а третя й четверта – присвячені характеристиці української держави та її системи законодавства.

Орієнтуватися в структурі підручника вам допоможуть піктограми.

Г. Сковорода про...

Піктограма зображує мандрівного українського філософа Г. Сковороду або інших відомих українців. Пропонується замислитися над виразом, який акцентує увагу на головному в темі, що вивчається.

Проблемне питання

Система запитань допоможе виокремити головну проблему уроку.

Норма закону

Пропонується вивчити поняття, що є обов'язковими за програмними вимогами.

Для допитливих (з історії поняття)

Рубрика може містити дослівний переклад терміна, історію його появи, цікаві подробиці.

Буква закону

Подані фрагменти юридичних документів, що ознайомлять вас із конкретною правовою нормою.

Розв'яжіть ситуацію

Побачивши цю піктограму, потрібно не тільки розв'язати певну ситуацію, а й скористатися запропонованим алгоритмом дії: розглянути певне коло питань, проаналізувати юридичні джерела, якими слід керуватися саме в цьому випадку.

** Дві зірочки означають, що це завдання підвищеної складності. Виконувати його можна за бажанням.

Запитання та завдання

Рубрика пропонує запитання для самоперевірки й завдання, які можна виконати колективно на уроці.

Сподіваємося, що підручник стане вашим помічником у складних життєвих ситуаціях і допоможе порадою і корисною інформацією.

Надихаючи вас на навчання, автори бажають успіхів і нагадують відомий афоризм *«Шлях здолає той, хто йде!»*.

Частина перша

ОСНОВИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ

§ 1. Історичний аспект виникнення держави

Г. Сковорода про походження держави:

- Святий мій Боже і віків творець,
Стверди, що сам ти клав на скрижаль.

Проблемне питання

- Подумайте, чи завжди існувала держава.
- На якому етапі розвитку суспільства виникла держава?
- Прочитайте вищенаведені рядки з пісні Г. Сковороди. Якої теорії походження держави він дотримувався?

1. Порівняльна характеристика понять «суспільство», «держава», «країна»

Загальновідомо, що держава – набагато пізніше утворення, ніж первісне суспільство, її створенню передували первісний лад – стародавній примітивний тип колективного виробництва, причиною виникнення й існування якого була слабкість окремої людини перед навколишнім середовищем.

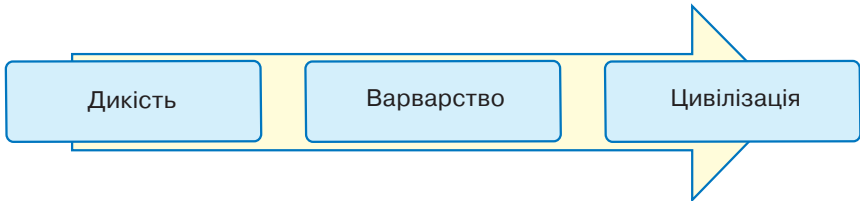

Норма закону

Суспільство – історично сформована сукупність індивідів, форма колективного співжиття людей та система різноманітних (економічних, моральних, релігійних, політичних, юридичних) зв'язків і відносин між людьми.

Протягом тисячоліть людина є тією складовою, яка утворює спільність і пов'язує з нею своє буття. Первісний лад послідовно пройшов у своєму розвитку декілька стадій, але тільки на певному етапі він став переростати в державно організоване суспільство.

Стадії розвитку суспільства

Період дикості – дитинство людського роду. На цьому етапі здійснювалося присвоєння готових продуктів природи, які добували за допомогою примітивних знарядь праці.

У *період варварства* виникає домашнє тваринництво, починається вирощування сільськогосподарських культур, удосконалюються знаряддя праці для виконання різноманітних операцій. Стає іншою і суспільна організація: первісне стадо змінюється більш досконалим об'єднанням людей, виникає окрема родина. Колективна власність на засоби виробництва та соціальна єдність обумовлюють таку організацію влади, як первісне народовладдя, первісне самоуправління. Найважливіші справи вирішували спільно на зборах членів роду, на яких обирали старійшину, вождя. Останні не стояли над родом, а очолювали його.

З переходом до *цивілізації* суспільство стає соціально неоднорідним. Складаються відносно самостійні групи людей (страти): касты, стани, класи тощо. Стратифіковане суспільство завжди є внутрішньо неоднорідним: інтереси раба прямо протилежні інтересам рабовласника. Світовий досвід свідчить, що запобігти саморуйнуванню такого суспільства в змозі тільки державна організація.

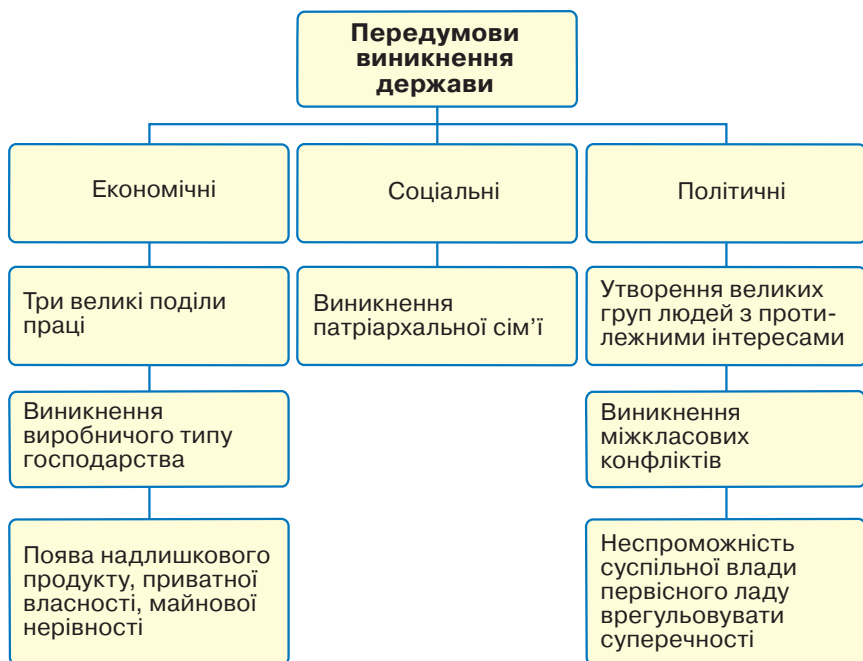
Норма закону

Поняття «держава» характеризує форму організації політичної влади в межах країни.

Основними причинами виникнення держави є:

- необхідність у більш досконалих формах управління суспільством у результаті розвитку виробництва, поділу праці, зростання чисельності населення;
- необхідність підтримання суспільного порядку, що забезпечується за допомогою загальнообов'язкових соціальних норм;

- необхідність організації захисту території та ведення війн;
- необхідність організації значних суспільних робіт (у деяких країнах Азії та Африки).

Що ж стосується понять «країна» та «держава», на перший погляд здається, що вони є тотожними, тобто однаковими. Проте з точки зору юридичної науки це не так. Термін «країна» походить від слова «край».

Норма закону

***Країна** – географічно окреслена територія на земній кулі, що має певні кордони та відрізняється від подібних утворень сукупністю етнічних, культурних, історичних, економічних та політичних особливостей.*

Термін «держава» застосовується як тотожний поняттю «країна» для позначення сукупності людей, території, на якій вони проживають, і суверенної в межах даної території влади. Цей самий термін вживається в юридичному сенсі для позначення організації політичної влади, головного інституту політичної системи суспільства, який спрямовує за допомогою норм права спільну діяльність людей, захищає їхні права та інтереси.

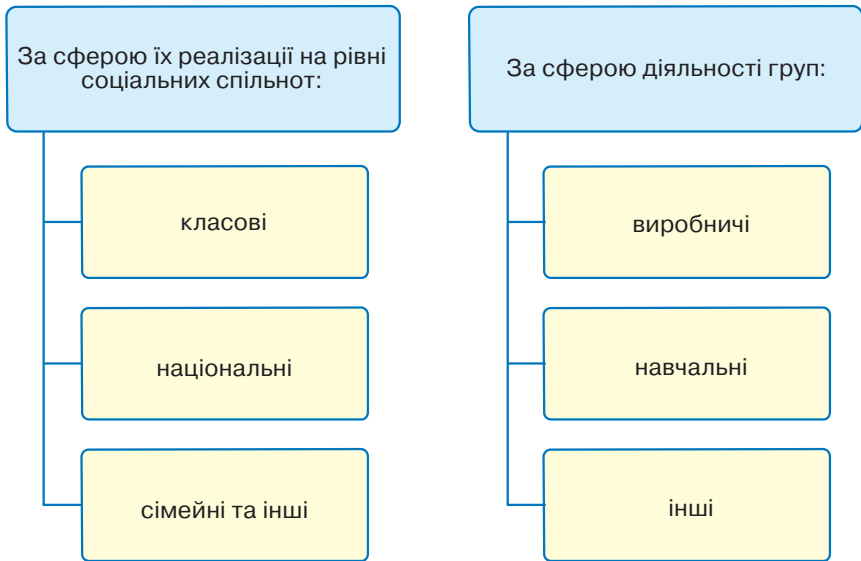
2. Поняття і види суспільних відносин та особливості їх упорядкування в додержавний період

Норма закону

Суспільні відносини – це стійкі зв'язки між соціальними групами людей, а також усередині цих груп, які мають істотне значення для існування і функціонування певної, досить великої, сукупності людей.

Класифікація суспільних відносин

До суспільних відносин людини як суб'єкта соціального життя належать усі сфери, а саме: економічні, політичні, ідеологічні, професійні, правові тощо.

Для регулювання різноманітних відносин, що виникають між людьми, застосовуються *соціальні норми*. У первісному суспільстві регулювання відбувалося звичаями і традиціями, нормами первісної моралі та релігії, всілякими заборонами (табу).

Гарантом дотримання цих норм був не примус, що притаманний державі, а страх перед надприродними силами та богами. Для первісних людей будь-яке порушення звичаїв могло призвести до негативної реакції «духів землі» та накликати небезпеку.

В основі організації первісного суспільства лежала кровна спорідненість людей – рід, община, плем'я. Влада ґрунтувалася виключно на авторитеті, досвіді, особистих якостях.

Таким чином, первісні суспільні відносини базувалися на неофіційному управлінні суспільством і неофіційних правилах поведінки, що врешті привело до зміни суспільного ладу.

3. Теорії виникнення держави. Зміни в організації суспільних відносин з появою держави

Поява держави є наслідком довготривалого процесу. Виявлення причин виникнення такої форми організації суспільства багато в чому залежить від того, як соціальна група чи соціальний інститут тлумачать цю державність, її сутність та призначення. Тому юридична наука розглядає декілька теорій виникнення держави.

Причинами виникнення держави є:

- необхідність удосконалення управління суспільством;
- необхідність підтримання в суспільстві порядку;
- необхідність захисту території та ведення війн;
- необхідність організації суспільних робіт, об'єднання з цією метою великих груп людей.

Основні теорії походження держави

№	Назва теорії походження держави	Цитата	Відомі представники	Коротка характеристика
1	Теологічна (релігійна) теорія	Ф. Аквінський (1225–1274): «Право – це дія справедливості в божественному порядку людського спілкування». 	У середньовічній Європі відомими представниками цієї теорії були богослови Аврелій Августин і Фома Аквінський; у XVIII ст. – прихильник абсолютизму філософ Ж. де Местр; у XIX ст. – католицький філософ Ж. Марітен.	Теологічна теорія пояснює походження держави і права божественною волею. Це обґрунтовує її вічність, непорушність і святість. Існує вищий божественний закон, який лежить в основі права, створюваного державою. Прихильники цієї теорії пов'язують розвиток держави з діяльністю релігійних діячів, дотриманням релігійних канонів, орієнтацією на божественні начала.
2	Патріархальна теорія	Платон (427–347 рр. до н.е.): «Ідеальна держава – це справедливе, засноване на законах, правління кращих». 	Представники теорії – Арістотель і Платон. Серед українських мислителів прихильно ставився до патріархальної теорії М. Драгоманов.	Сутність цієї теорії полягає у твердженні, що держава походить від сім'ї. Сім'я як початковий осередок суспільного життя розростається в плем'я, а плем'я – у державу. Батьківська влада над дітьми трансформується у владу монарха над своїми підданими.
3	Договірні теорія	Т. Гоббс (1588–1679): «Поки люди живуть без загальної влади, яка тримає всіх у тому стані, що	Представниками цієї теорії були Т. Гоббс та Дж. Локк в Англії, Г. Гроцій та Б. Спіноза в Голландії,	Згідно з цією теорією, держава виникає внаслідок укладення між людьми суспільного договору – добровільної угоди між правителем

№	Назва теорії походження держави	Цитата	Відомі представники	Коротка характеристика
	Договірна теорія	називається війною всіх проти всіх. 	Ж.-Ж. Руссо у Франції, О. Радищев у Росії, ректор Київського університету Св. Володимира К. Неволін та ін.	і народом – для забезпечення справедливості. Тим самим шляхом утворюється і право, яке, з погляду прихильників цієї теорії, має природний характер: кожна людина має невід'ємні права, набуті від природи.
4	Теорія насильства	Л. Гумплович (1838–1919): «Не суспільний договір чи ідея свободи, а зіткнення ворожих племен, війна, боротьба, спустошення, одним словом, насильство, – ось хрещені батьки держави».	Один із засновників і провідних представників Л. Гумплович, австрійський професор права. Прихильниками цієї теорії були німецькі мислителі К. Каутський та Є. Дюрінг.	Засновники теорії вбачали причину походження політичної влади і держави не в економічних відносинах, а в насильстві, завоюванні одних племен іншими. У результаті такого насильства створюється єдність протилежних елементів – володарюючих і підлеглих, бідних і багатих.
5	Органічна теорія	Г. Спенсер (1820–1903): «Подібно до живого організму, держави народжуються, старіють і гинуть». 	Представник – Г. Спенсер: «Для поганой людини влада істотно необхідна, а для доброї не потрібна. Закон для егоїстичної людини – те ж саме, що і клітка для дикого звіра. Тому-то ми і називаємо владу необхідним злом».	Г. Спенсер вважає державу результатом органічної еволюції, різновидом якої є соціальна революція. Подібно до того, як у живій природі виживають найбільш пристосовані, так і в суспільстві у процесі воєн і завоювань проходить відбір, який визначає появу правлін.

№	Назва теорії походження держави	Цитата	Відомі представники	Коротка характеристика
6	Психологічна теорія	<p>Л. Петражицький (1867–1931): «Почуття й емоції є основою поведінки людини, і тому вони заперечують егоїстичні зазіхання і сприяють формуванню почуття обов'язку».</p> 	Засновниками цієї теорії були французький криміналіст Г. Гарді і професор Київського університету Св. Володимира, а згодом Варшавського університету Л. Петражицький.	За цією теорією, яка з'являється в XIX ст., причини виникнення держави криються у властивостях психіки людей. Суть теорії: у людях закладена психологічна потреба жити в умовах організованого співтовариства, в умовах колективної взаємодії. Психіці переважної частини людей притаманна потреба підкорятися видатним особистостям, залежати від духовної еліти суспільства.
7	Класова (економічна) теорія	<p>У 1848 р. у «Маніфесті комуністичної партії» К. Маркса та Ф. Енгельса дали визначення держави і права: «Держава – це політична організація, організоване насилля одного класу над іншими. А право є введеною в закон волею панівного класу, зміст якої визначається матеріальними умовами життя цього класу».</p>	<p>Створена зусиллями німецьких філософів К. Маркса та Ф. Енгельса. Пізніше в розробку теорії зробив свій внесок російський теоретик і політичний діяч В. Ленін.</p> <p>К. Маркс</p>	Держава і право виникли одночасно через появу приватної власності і розширення суспільства на класи. Держава і право перетворилися на інструмент захисту інтересів економічно пануючих класів.

№	Назва теорії походження держави	Цитата	Відомі представники	Коротка характеристика
8	Демографічна теорія	Т. Мальтус (1766–1834): «Збільшення кількості населення постійно наближається до межі, на якій воно все ж таки може існувати й утримуватися тому, що починаються голод, війни й хвороби».	Засновник – англійський економіст і священик Т. Мальтус. 	Прихильники теорії, розвиваючи ідеї, висловлені ще 1798 р. Т. Мальтусом, прагнуть довести, що головною причиною суспільних процесів, у тому числі й виникнення держави, є зростання народонаселення. Проте сучасною наукою доведено, що демографічні показники залежать від загального стану суспільства та характеру процесів у ньому.
9	Теорія географічного детермінізму		Представники цієї теорії – Є. Хантингтон, І. Мечников.	Нині мало хто зважає на роль географічного середовища в становленні держави. Проте в минулому ідеї географічного детермінізму були досить поширеними. Певні характеристики суто географічних обставин (такі як клімат, ландшафт, природні ресурси) не без підстав вважалися вирішальними у визначенні темпів та напрямку суспільно-політичної еволюції.
10	Расова теорія	Ж. Гобіно (1818–1882) оголосив арійців «вищою расою», покли-	Один із засновників расової теорії француз Ж. Гобіно.	Зміст цієї теорії складала тези про фізичну й психологічну нерівноцінність людських рас, положен-

№	Назва теорії походження держави	Цитата	Відомі представники	Коротка характеристика
		каною володарювати над іншими. До нижчих рас були приписані семіти, слов'яни та інші. Важливим засобом вирішення всіх державних питань оголошувалася війна.		ня про вирішальний вплив расових відмінностей на історію, культуру. За допомогою держави і права вищі раси повинні володарювати над нижчими. Расова теорія призвела до практики «законного» винищення цілих народів, національних меншин. Історично расова теорія була повністю дискредитована після Другої світової війни.
11	Космічна теорія			Поява держави за цією теорією пояснюється втручанням інопланетних цивілізацій або вищого космічного розуму.
12	Сакральна (харизматична, магічна) теорія		Теорія пов'язана з ім'ям відомого англійського релігієзнавця й етнологу Дж. Фрезера.	Пояснює походження держави впливом на суспільство людини (виконує релігійно-ритуальні функції), що має емоційно-психічні властивості впливати на інших.

Це далеко не вичерпний перелік, який можна продовжувати (теорія неолітичної революції англійського археолога Г. Чайлда і гідравлічна теорія К. Віттфогеля).

Державно організовані суспільні відносини суттєво відрізняються від влади первіснообщинного ладу. Зміни відбулися в усіх сферах життя людини.

Отже, держава та право виникли в результаті розвитку суспільства як механізм упорядкування суспільних відносин, збалансування приватних і публічних інтересів та сприяння функціонуванню суспільства як цілісної системи.

4. Історичні типи держави і права: поняття і загальна характеристика

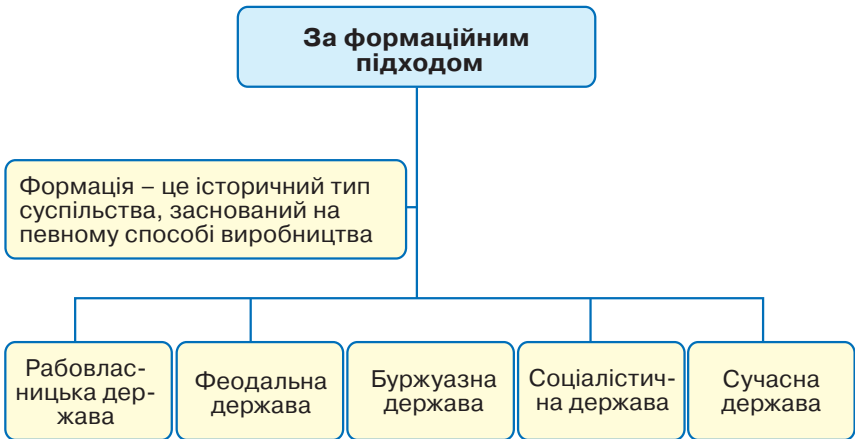
Кожному типу суспільства, виробничих відносин відповідає історичний тип держави і права з характерними рисами та особливостями.

Норма закону

Історичний тип держави – це сукупність найсуттєвіших ознак, притаманних державам у різні періоди історії, які проявляються в єдності закономірностей розвитку, засновані на однакових економічних, культурних відносинах.

Існує декілька підходів до історичної типологізації держав.

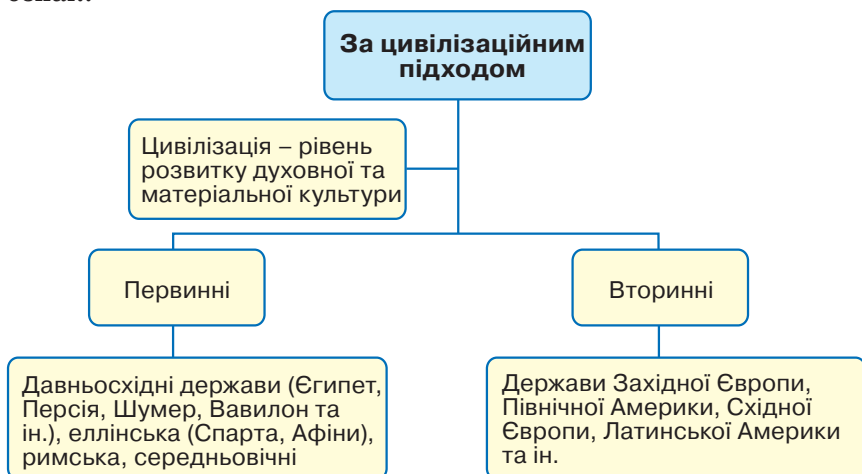
Перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої відбувається внаслідок зміни віджилих типів виробничих відносин і заміни їх новим економічним ладом.

При такому підході держава набуває суто класової визначеності, виступаючи як диктатура економічно пануючого класу. Називаючи три основні типи експлуаторських держав (рабовласницький, феодалний, буржуазний), К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін виділяли й останній (неексплуаторський) історичний тип – соціалістичну державу, яка, на їх думку, в найближчій історичній перспективі повинна перерости в громадське комуністичне самоврядування.

Прихильники цього підходу в наш час виділили сучасний тип держави, який іноді розділяють на постбуржуазний та постсоціалістичний. *Сучасний тип держави* характеризується соціальною спрямованістю, демократичним режимом утворення державних органів і здійснення державної влади, правовою формою та характером державної діяльності. Сучасні держави забезпечують задоволення загальнолюдських потреб, реальне здійснення та захист основних прав людини. Їх економічною основою є наявність серед населення значної кількості власників засобів і результатів виробничої діяльності та рівноправність різних форм власності: приватної, муніципальної та державної. Суттєвою рисою сучасної держави є забезпечення і захист природних прав людини.

Інший підхід – цивілізаційний – покладає в основу типової класифікації держав поняття «цивілізація», її рівень, досягнутий тими чи іншими народами. Прихильники цивілізаційного підходу (Г. Кельзен, А. Тойнбі) відкидають формаційний

підхід як одномірний і співвідносять державу насамперед з духовно-моральними і культурними чинниками суспільного розвитку. Англійський історик А. Тойнбі виділяє 21 цивілізацію і розуміє під цим поняттям відносно замкнений стан суспільства, яке відрізняється спільністю культурних, економічних, географічних, релігійних, психологічних та інших ознак.

Первинним цивілізаціям притаманна командно-адміністративна організація влади. Держава забезпечує як політичне, так і господарське функціонування суспільства, а не визначається ними. З первинних цивілізацій збереглися лише ті, що спромоглися послідовно розвинути духовно-культурні застави в усіх видах діяльності людини (єгипетська, китайська, мексиканська, західна, православна, арабська та ін.).

Вторинні цивілізації (держави Нового і Новітнього часу, сучасні держави) тяжіють до ринкового устрою, громадянського суспільства і правової організації. Держави Північної Америки сприйняли і розвинули цю спрямованість європейських держав.

Цивілізаційний підхід дозволяє бачити в державі не лише інструмент політичного панування експлуататорів над експлуатованими, але й найважливіший чинник духовно-культурного розвитку суспільства.

Кожний з двох підходів має свої переваги й недоліки. Хибою цивілізаційного підходу є недооцінка соціально-економічного чинника та звеличування культурного елемента як «душі сутності цивілізації» (А. Тойнбі). До хиб формаційного підходу належить переоцінка класово-економічного чинника. Поза полем його зору залишається величезний шар культурно-ціннісних ідей і уявлень, котрі не можна схарактеризувати як класові.

Класифікація держав за типами може бути здійснена за іншими критеріями:

За технократичним підходом

- Аграрні (побудовані на позаекономічному примусі до праці, наприклад на рабстві, кріпосному праві).
- Індустріальні (на зміну фізичній праці приходять машини і технології).
- Постіндустріальні (використовуються переважно інформаційні технології).

За способом набуття влади

- Легітимні (визнані населенням країни, законом і міжнародним співтовариством).
- Нелегітимні (набуття влади здійснено незаконним шляхом).

За методами формування та здійснення державної влади

- Традиційні – це рабовласницькі та феодальні держави. Тут народ не є джерелом влади, держава має практично необмежені повноваження щодо більшості населення, заперечується наявність у людей природних прав.
- Сучасні (конституційні) – народ є джерелом влади, а держава служить суспільству.

Таким чином, ідеї про історичні типи держави і права дають ключ для правильного розуміння процесу природно-історичного розвитку держави. Зміна історичних типів держави і права є одним з вузлових, найбільш важливих моментів, без врахування якого неможливо правильно зрозуміти ні їх розвиток, ні соціально-політичний зміст і призначення, ні зміну їхніх форм, функцій, місця і ролі в структурі політичної системи суспільства.

Запитання та завдання

І. Виконайте тестові завдання.

1. Яке з понять є історично сформованою сукупністю індивідів, формою колективного співжиття людей та системою різноманітних зв'язків і відносин між людьми?

- А. Держава.
- Б. Суспільство.
- В. Населення.
- Г. Громада.

2. Укажіть причину виникнення держави.

- А. Виникнення патріархальної сім'ї.
- Б. Неспроможність суспільної влади первісного ладу врегульовувати конфлікти.

- В. Три великі суспільні поділи праці.
Г. Необхідність підтримання суспільного порядку, що забезпечується за допомогою загальнообов'язкових соціальних норм.
3. Яким видом соціальних норм не регулювалися суспільні відносини в первісному суспільстві?
А. Правові норми.
Б. Норми моралі.
В. Звичай та традиції.
Г. Релігійні норми.
4. Яке поняття характеризує історичний тип суспільства, заснований на певному способі виробництва?
А. Цивілізація.
Б. Індустріалізація.
В. Модернізація.
Г. Формация.
5. Співвіднесіть характеристику теорії походження держави і назву теорії.
1. Держава виникає внаслідок укладення угоди між правителем і народом для забезпечення справедливості.	А. Теорія географічного детермінізму.
2. Держава походить від сім'ї і є результатом розростання сім'ї.	Б. Демографічна теорія.
3. Держава і право виникли одночасно через появу приватної власності і розшарування суспільства на класи.	В. Патріархальна теорія.
4. Головною причиною суспільних процесів, у тому числі й виникнення держави, є зростання народонаселення.	Г. Класова (економічна) теорія.
Ґ. Договірна теорія.
6. Назвіть засновника цивілізаційного підходу до типологізації держав, який виділив 21 цивілізацію, що відрізняються спільністю культурних, економічних, географічних, релігійних та інших ознак.
А. К. Маркс.
Б. А. Тойнбі.
В. Г. Спенсер.
Г. Дж. Фрезер.

II. Порівняйте поняття.

- А. Формаційний – цивілізаційний підходи до історичної типологізації держав.
- Б. Держава – країна – суспільство.
- В. Організація суспільних відносин у додержавний період – зміни в організації суспільних відносин у зв'язку з появою держави.

III. Прочитайте та поясніть тези з філософських роздумів англійського філософа Т. Гоббса. Яку теорію походження держави ілюструють перші дві думки? Запропонуйте продовження третьої тези.

- А. «Людина людині – вовк».
- Б. «Війна всіх проти всіх».
- В. «Природні закони незмінні та нескінченні. Їх дев'ятнадцять: вдячність, справедливість, пробачення образ, рівність у користуванні загальними речами, довіра до жеребкування ...».

IV. Запитання для самоперевірки.

1. Що таке суспільні відносини?
2. Які види суспільних відносин ви знаєте?
3. За допомогою яких засобів відбувалося впорядкування суспільних відносин у додержавний період?
4. Які зміни відбулися в організації суспільних відносин з появою держави?
5. Дайте коротку характеристику 3–4 теоріям походження держави.
6. Які підходи існують для визначення історичних типів держави?
7. Який з них, на ваш погляд, заслуговує найбільшої уваги? Чому? За яким підходом доцільно вивчати історію сьогодні?

§ 2. Загальна характеристика держави та державної влади

З погляду Г. Сковороди:

• «Нехтування вимогами розумної натури перетворює правління – в мучительство, судейство – в хищення, воинство – в граблені, а науки – в орудіє злоби. Натомість “сродна” праця, що відповідає визначенню Богом нахилам людини, є не лише можливою, а й легко здійсненою» (примітка: збережена орфографія джерела).

Проблемне питання

- Що означає, на вашу думку, поняття «сродна» праця?
- Чи відповідають поняттю «сродна» праця головні принципи державної служби – служіння народу, гуманізм та соціальна справедливість?
- Що мав на увазі Г. Сковорода, коли говорив, що «правління» може перетворитися в «мучительство»?

1. Поняття і ознаки держави

У спеціальній науковій літературі існує чимало визначень поняття «держава», котрі відбивають такі його аспекти:

- держава як організація політичної влади;
- держава як апарат влади;
- держава як політична організація всього суспільства.

Кожний із зазначених аспектів заслуговує на увагу. Розуміння держави як організації політичної влади підкреслює, що серед інших суб'єктів політичної системи вона виділяється особливими якостями, є офіційною формою організації влади. Водночас політична влада – одна з ознак держави. Тому недоцільно прирівнювати тільки до неї визначення поняття «держава».

Із зовнішнього боку держава виступає як механізм здійснення влади й управління суспільством, як апарат влади. Але в разі такого розгляду не враховується діяльність системи органів місцевого самоврядування та інших органів влади.

Розкриваючи зміст поняття «держава», слід підвести її під таке родове поняття, як політична організація. Якщо державу до середини ХІХ ст. можна визначати як політичну організацію панівного класу, то сучасна держава – це політична організація всього суспільства. Держава стає не просто владою, що спирається на примус, а цілісною організацією суспільства. Вона виражає і охороняє індивідуальні, групові і суспільні інтереси, забезпечує організованість у країні на основі економічних і духовних чинників, реалізує головне, що надає людям цивілізація, – народовладдя, економічну свободу, свободу особи.

Щоб розкрити поняття держави, необхідно проникнути до її сутності. Сутність держави – це внутрішній зміст її діяльності, який виражає єдність загальносоціальних і вузькостанових (групових) інтересів громадян. Будь-яка держава виконує й загальносоціальні завдання («спільні справи»), без яких не може функціонувати жодне суспільство (будівництво шляхів, боротьба з епідеміями, злочинністю, заходи щодо забезпечення миру та інш).

Виокремити загальне визначення держави, яке б відбивало всі без винятку ознаки і властивості, характерні для кожного з її періодів у минулому, сучасному і майбутньому, неможливо. Водночас будь-яка держава має набір таких універсальних ознак, що виявляються на всіх етапах її розвитку.

Ознаки держави

Територія, яка визначається державним кордоном (суходіл, внутрішні моря, ріки, зовнішні моря і територіальні води, повітряний простір, диппредставництва, морські та повітряні судна, літаки та ін.)

Суверенітет держави (державна влада єдина в межах своєї території, не залежить від інших влад усередині суспільства і має незалежність і рівноправність у вирішенні питань зовнішньої політики)

Апарат публічної влади (влада має політичний характер, не співпадає з поглядами населення країни, проте виступає від його імені, складається з органів влади, у тому числі й апарату примусу)

Правова система (державна встановлює загальнообов'язкові для всього населення правила поведінки і закріплює їх у нормах права)

Податкова система (державна має монопольне право на збір податків з населення та на формування державного бюджету)

Символи держави (зовнішні атрибути, за якими державу ідентифікують як суверенну в системі внутрішніх і міжнародних відносин)

Цей перелік ознак держави не є вичерпним. Крім вищезгаданих, іноді виділяють:

- об'єднання населення за територіальною ознакою через громадянство;
- наявність фінансової системи та грошової одиниці;
- існування законодавчо закріпленої державної мови тощо.

Норма закону

Держава – суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі правових норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів з опорою, у разі потреби, на легальний примус.

Для допитливих (деякі з філософських поглядів на поняття)

Англійський філософ XVII ст. Томас Гоббс порівняв державу зі своєрідним звіром (Левіафаном), що підкорив собі всі існуючі структури.

Німецький філософ XVIII ст. Йоганн Фіхте визнавав державу як найповніше здійснення людського «Я», вищий емпіричний прояв людської особистості.

Німецький філософ XIX ст. Артур Шопенгауер писав, що «держави – не що інше, як намордники для приборкання... тварини, яка називається людиною, та надання їй частково трав'яного характеру».

Представник німецької класичної філософії XIX ст. Георг Гегель убачав у державі найдосконаліше втілення світової ідеї з притаманним їй саморозквітом. «Держави – це дійсність моральної ідеї, моральний дух, як явна, сама по собі ясна субстанційна воля, яка мислить і знає себе, і виконує те, що вона знає, оскільки вона це знає».

2. Функції держави: поняття і види

Норма закону

Функції держави – це основні напрями її діяльності на певних етапах розвитку. У функціях держави виражається її сутність та призначення.

Конкретні функції держави, а їх досить багато, доцільно розглядати через їх класифікацію на види.

Загалом функції держави можна поділити на такі групи. **За соціальною значущістю** – основні та неосновні. *Основні функції* – найзагальніші та найважливіші комплексні напрями діяльності держави щодо здійснення стратегічних завдань і цілей, що стоять перед нею в конкретний історичний період. До них відносять функції: оборони, підтримання зовнішніх відносин, охорони правопорядку, регулювання економіки, забезпечення екологічної безпеки, підтримання і розвиток культури, забезпечення освіти населення та ін.

Неосновні функції – напрями діяльності держави зі здійснення конкретних завдань у другорядних сферах суспільного життя. До них належать: управління персоналом, матеріально-технічне забезпечення та управління державним майном, збирання і розповсюдження необхідної для управління інформації тощо.

Залежно від територіальної спрямованості – внутрішні та зовнішні. *Внутрішні функції* – такі напрями діяльності держави, у яких конкретизується внутрішня політика стосовно економічних, ідеологічних, екологічних, культурних та інших аспектів життя суспільства. До таких відносять функції: регулювання економіки, підтримання та розвитку культури, охорони та захисту всіх форм власності, соціального захисту населення, гарантування екологічної безпеки, охорони правопорядку та ін.

Зовнішні функції – основні напрями діяльності держави за її межами у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями і світовим співтовариством у цілому. Функціями є: організація співробітництва з іншими суб'єктами міжнародних відносин, захист державного суверенітету, підтримка миру в регіоні, культурний та освітній обмін тощо.

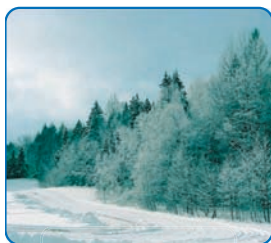
За часом здійснення – постійні та тимчасові. *Постійні функції* – напрямки діяльності держави, що здійснюються на всіх етапах її розвитку. Більшість здійснюваних державою функцій є постійними. *Тимчасові функції* – напрямки діяльності держави, що обумовлені конкретним етапом історичного розвитку суспільства. Прикладом тимчасових можуть бути функції стабілізації економіки в перехідний період, подолання наслідків аварії на ЧАЕС чи повені на певній території України.

За сферами суспільного життя – гуманітарні, економічні та політичні. *Гуманітарні функції* – забезпечення, охорона та захист основних прав людини; охорона природного середовища; охорона і відновлення здоров'я; соціальне забезпечення; освіта; виховання; розвиток культури тощо. У міжнародній

сфері – це участь у міжнародному забезпеченні та захисті прав людини; допомога населенню інших країн (у разі стихійного лиха, кризових ситуацій тощо); участь у захисті природного середовища (екологічна функція); участь у міжнародному культурному співробітництві.

Економічні функції – створення умов для розвитку виробництва на основі рівноправного визнання і захисту різних форм власності на засоби виробництва; програмування та організація виробництва на державних підприємствах, розпорядження об'єктами державної власності; організація та стимулювання наукових досліджень. У міжнародній сфері – це участь у створенні світової економічної системи на основі міжнародного розподілу та інтеграції виробництва і праці; участь у розв'язанні господарських та наукових проблем (енергетичної, використання Світового океану, досліджень й освоєння космосу тощо).

Політичні функції – створення демократичних умов, інститутів для вільного виявлення і врахування інтересів різних соціальних груп суспільства, зокрема для діяльності різноманітних політичних партій та інших громадських об'єднань; забезпечення умов для збереження і розвитку національної самобутності корінної та інших націй, що проживають на території держави; охорона і захист державно-конституційного ладу, законності та правопорядку. У міжнародній сфері до політичних функцій належить організація, підтримка і розвиток міждержавних договірних відносин на основі загально-визнаних принципів міжнародного права; участь у забезпеченні ненасильницького миру в усіх регіонах планети.

За часом здійснення:

- постійні
- тимчасові

Залежно від територіальної спрямованості:

- внутрішні
- зовнішні

За сферами суспільного життя:

- гуманітарні
- економічні
- політичні
- культурні

3. Органи держави: поняття, ознаки, види

Кожен державний орган – це структурна ланка, відносно самостійна частина державного апарату.

Державний орган характеризується такими ознаками:

- здійснює від імені держави передбачені законом функції у відповідній сфері діяльності;
- володіє владними повноваженнями;
- має відповідну компетенцію (сукупність завдань, функцій, повноважень);
- характеризується відповідною організаційною структурою;
- формується в порядку, який встановлюється законом;
- видає обов'язкові для виконання приписи, реалізація яких забезпечується можливістю застосування примусу.

Органи держави складаються з державних службовців, тобто осіб, які на професійній основі виконують завдання та функції, покладені на них державою згідно з посадою, яку вони обіймають, одержують заробітну плату за рахунок державних коштів.

Норма закону

Орган держави – це окремий службовець (наприклад, Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини) чи структурно оформлений колектив державних службовців, наділений владними повноваженнями, утворений на законних підставах для виконання конкретних завдань і функцій держави.

Державні органи формуються всім народом, підзвітні йому та несуть відповідальність перед ним. Статус, права і обов'язки, засади діяльності державних службовців визначаються Законом України «Про державну службу».

Класифікація державних органів

За способом утворення

За територією, на яку поширюються їхні повноваження

Загальні
(центральні)

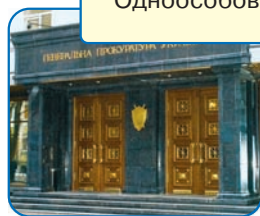

Місцеві
(локальні)

За складом

Колегіальні

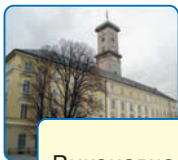

Одноособові

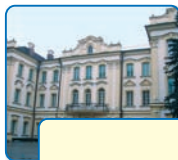
За характером і змістом функцій

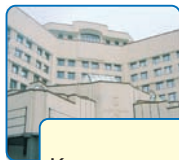
Законодавчі

Виконавчо-
розпорядчі

Судові

Контрольно-
наглядові

4. Поняття і види влади. Особливості державної влади

Влада – явище соціальне. Соціальна влада присутня (хоча й у прихованій формі) скрізь, де є усталені об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, державі, тобто там, де є реальна можливість впливати на поведінку людей за допомогою будь-яких засобів.

У широкому значенні влада – завжди вольові відносини: індивіда до самого себе (влада над собою), між індивідами,

групами, класами в суспільстві, між громадянином і державою, між посадовою особою і підлеглим, між державами.

Основними компонентами влади є її суб'єкт, об'єкт, засоби (ресурси) і процес, що призводить до руху всі її елементи (механізм і засоби взаємодії суб'єкта і об'єкта). Влада – завжди двостороння взаємодія суб'єкта і об'єкта. Влада ніколи не є відносинами лише однієї особи (або органу), якщо не мати на увазі владу людини над собою. Влада означає відносини залежності між людьми: з одного боку, нав'язування волі, з іншого – підкорення їй.

На відміну від ранніх експлуататорських держав, де об'єкт управління був безправним і зобов'язаним беззаперечно підкорятися суб'єкту влади, у сучасних демократичних державах якості об'єкта політичного володарювання визначається насамперед його політичною і правовою культурою.

Норма закону

Соціальна влада – здатність та можливість індивіда або колективу впливати на волю, поведінку й діяльність людей за допомогою різноманітних засобів (авторитету, переконання, насильства, примусу тощо).

Класифікація соціальної влади:

- *за сферами суспільного життя* – політична, економічна, релігійна та інші;
- *за суб'єктом, носієм влади*, влада глави держави, керівника підприємства, батьків та ін.;
- *за методами та засобами щодо організації влади* – демократична, недемократична.

Особливе місце серед видів соціальної влади в класифікації за сферами суспільного життя посідає політична влада.

Норма закону

Політична влада – це особливий вид соціальної влади, за допомогою якої реалізуються життєво важливі інтереси впливових соціальних груп.

Державна влада є особливим різновидом соціальної влади. Якщо в первісному суспільстві соціальна влада мала публічний (суспільний) характер, то в класово-організованому – політичний. В аналізі політичних систем суспільства влада посідає таке саме місце, як гроші в економічних системах: вона має міцні корені в суспільному і приватному житті громадян.

Яке співвідношення політичної та державної влади?

Є дві точки зору із цього питання:

- політична влада і державна влада – тотожні поняття, оскільки політична влада походить від держави і здійснюється за її прямої або опосередкованої участі;

- політична влада і державна влада – поняття не тотожні, однак будь-яка державна влада є політичною.

Дійсно, політична влада нерозривно пов'язана з владою державною, знаходить у ній своє продовження. Державна влада – головний, типовий засіб здійснення політичної влади.

Норма закону

Державна влада – управління суспільством, яке здійснюється органами держави в межах їхньої компетенції.

Характерними особливостями державної влади є:

- *публічність* – виступає від імені всього суспільства (народу), має «публічну» основу своєї діяльності (казенне майно, власні прибутки, податки);
- *верховенство* – юридично уособлює загальнообов'язкову волю всього суспільства, має у своєму розпорядженні монопольне право видавати закони і спиратися на апарат примусу як на один із засобів дотримання законів та інших правових актів;
- *універсальність* – поширює владні рішення, які є загальнообов'язковими для всіх колективних та індивідуальних суб'єктів, на все суспільство;
- *суверенність* – відділена від інших видів влади усередині країни (від партійної, церковної та ін.). Вона незалежна від них і має виключне монопольне становище у сфері державних справ;
- *легітимність* – юридичне обґрунтування і визнання народом країни, а також світовою спільнотою. Наприклад, представницькі органи набувають легітимності в результаті проведення виборів, передбачених і регламентованих законом. Нелегітимна влада вважається узурпаторською. Узурпацією є порушення правових процедур при проведенні виборів або їх фальсифікація. Визнання законності походження і способу встановлення влади означає одержання кредиту довіри з боку народу, згоду народу підкорятися. Вимога легітимності виникла як реакція проти насильницької зміни влади в державі, усвідомлення суспільством переваги порядку і стабільності над порушенням загальновизнаних норм, захопленням влади силою.

Буква закону

Ст. 5 Конституції України. Ніхто не може узурпувати державну владу.

5. Органи державної влади.

Загальна характеристика органів законодавчої, виконавчої та судової влади

Кожний державний орган як частина цілого є носієм державної влади. Тому саме поняття «орган державної влади» служить як для виділення в механізмі держави групи первинних органів, так і для характеристики кожного окремого органу держави, частини цього механізму.

З питанням організації та діяльності державного апарату тісно пов'язана теорія розподілу влад. Англійський філософ Дж. Локк першим запропонував цю теорію. Він зазначав, що потрібно розрізнити три влади – законодавчу, виконавчу і союзну (федеративну). Судова влада, за Дж. Локком, поглинається виконавчою. Усі три влади мали бути розділені, а це означало, що кожна з них повинна здійснюватися окремим державним органом. Французький мислитель XVIII ст. Ш. Монтеск'є розвинув ідеї, сформульовані Дж. Локком.

Для допитливих (з історії поняття)

З історії розвитку української конституційної думки, а саме про розподіл державної влади.

Проаналізувавши текст Розділу VI Конституції Пилипа Орлика, прийнятої 5 квітня 1710 р. на козацькій раді у м. Бендерах, розуміємо, що Пилип Орлик пропонує проводити державне управління, розмежовувавши повноваження і об'єднавши всі гілки влади в єдиний державний механізм: «Якщо в незалежних державах дотримуються похвального і корисного для публічної рівноваги порядку, а саме – і під час війни, і в умовах миру збирати приватні й публічні ради, обмірковуючи спільне благо батьківщини, на яких і незалежні володарі у присутності його величності не відмовлялися підкорити свою думку спільному рішенню урядовців і радників, то чому ж вільній нації не дотримуватися такого ж прекрасного порядку?» Далі слідує, що першість у країні належить Генеральній старшині, якій підпорядковуються полковники, що за характером обов'язків прирівнюються до радників. Щодо законодавчого органу, то від кожного полку повинно бути обрано декілька знатних ветеранів «досвідчених і вельми заслужених мужів, що повинні були складати публічну раду».

Ясновельможний гетьман (так називає Пилип Орлик у Конституції гетьмана України) за Конституцією прирівнюється до президента в республіці з президентською формою правління. Взаємвідносини в державному механізмі визначаються так: «Генеральній старшині, полковникам і генеральним радникам належить давати поради теперішньому ясновельможному гетьману та його наступникам про цілісність батьківщини, про її загальне благо і про всі публічні справи».

За Конституцією УНР (Статут про державний устрій, права і вільності УНР), що була ухвалена Українською Центральною Радою

29 квітня 1918 р., а зокрема в статті 22, читаємо: «Державна влада в Українській Народній Республіці походить від народу. Здійснюється вона за принципом розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Верховним органом влади в республіці є Всенародні збори, що безпосередньо здійснюють вищу законодавчу владу. Вони ж формують органи виконавчої і судової влади. Вища виконавча влада належить Раді Народних Міністрів. Арбітром посеред цих двох влад є Генеральний Суд УНР». Стаття 63 закріплює незалежність судової влади: «Судових рішень не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи влади».

Сьогодні ідея розподілу влад знаходить своє відображення в конституціях майже всіх країн світу. Україна не є винятком. У Конституції України зазначено: державна влада належить народові, оскільки він є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні, яку він здійснює безпосередньо, а також через органи державної влади і місцевого самоврядування.

Буква закону

Конституція України

Ст. 5. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ст. 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Ст. 69. Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Оскільки держава насамперед здійснює законодавчу, виконавчо-розпорядчу і судову функції, то в системі її органів передусім слід розрізняти законодавчі, виконавчо-розпорядчі та судові органи.

Норма закону

***Органи законодавчої влади** – це державні органи, діяльність яких полягає в прийнятті, зміні або скасуванні законів.*

У сучасних державах законодавча влада має представницький характер, тобто склад законодавчого органу формується шляхом виборів. Таким чином народ передає владу своїм представникам. За загальним правилом законодавчим органом є парламент (від франц. parler – говорити). У різних кра-

їнах він має різноманітні назви – Рада, Сейм, Сенат, Скупщина, Дума, Збори, Диван, Маджліс, Конгрес, Кнесет, Кортеси, Альтинг, Стортинг тощо.

Парламент може бути *однопалатним* або *двопалатним*. Однопалатні парламенти, як правило, створюються в простих за формою устрою державах (наприклад, Верховна Рада України). Двопалатні парламенти (бікамералізм) існують у федеративних державах (наприклад, у Росії Федеральні збори складаються з двох палат – Ради Федерації та Державної думи). Але бувають винятки. В унітарній Польщі Національна Асамблея складається з Сейму та Сенату.

Основна функція парламенту – законотворча діяльність, але, окрім неї, законодавчий орган має й ряд інших:

- представницьку;
- засновницьку (установчу);
- контрольну (контроль за роботою уряду, інших посадовців виконавчої влади) та інші.

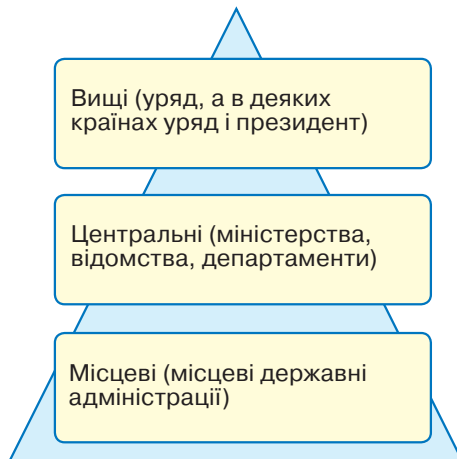
Норма закону

Органи виконавчої влади – це державні органи, які здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність на підставі законів та інших актів законодавчої влади.

Ознаки органів виконавчої влади:

- формуються шляхом призначення;
- практично реалізують цілі та завдання внутрішньої і зовнішньої політики, сформульовані парламентом;
- підконтрольні представницькій владі.

Система органів виконавчої влади

Норма закону

Органи судової влади – це система державних органів, які здійснюють правосуддя.

Основні функції судової влади:

- охоронна (охорона прав і свобод людини і громадянина);
- функція правосуддя (захист, відновлення порушених прав);
- контрольно-наглядова (стримування двох інших гілок влади в рамках права шляхом здійснення судового контролю).

До системи судових органів належать конституційний суд та суди загальної юрисдикції.

У наш час теорія поділу влади є важливим чинником упродовження інституту демократії, захисту прав і свобод громадян, формування правової держави та громадянського суспільства.

Запитання та завдання

I. Виконайте тестові завдання.

1. Яке поняття не є ознакою держави?
 - А. Територія.
 - Б. Кордон.
 - В. Система податків.
 - Г. Система правових норм.
2. Суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі правових норм, – це _____.
 - А. Апарат держави.
 - Б. Суспільне об'єднання.
 - В. Механізм держави.
 - Г. Держава.
3. Назвіть критерій класифікації функцій держави відповідно до якого видами функцій є: гуманітарні, політичні, економічні.
 - А. За соціальною значущістю.
 - Б. За часом здійснення.
 - В. За територіальною спрямованістю.
 - Г. За сферами суспільного життя.
4. Яке поняття виражає сутність держави?
 - А. Державний апарат.
 - Б. Представницькі органи.
 - В. Функції держави.
 - Г. Форма правління.
5. Назвіть підставу, за якою формується персональний склад Верховної Ради України.
 - А. Отримання посади в спадок.

- Б. Призначення.
- В. Вибори.
- Г. Вхідження до складу за посадою.

6. Яка особливість державної влади характеризується юридичним обґрунтуванням, визнанням народом країни, а також світовою спільнотою?

- А. Верховенство.
- Б. Легітимність.
- В. Публічність.
- Г. Суверенність.

II. Порівняйте поняття.

- А. Соціальна влада – державна влада.
- Б. Органи законодавчої влади – органи виконавчої влади.
- В. Внутрішні – зовнішні функції держави.

III. Розгляньте малюнки**.

1. Україна 	2. Росія 	3. Польща 	4. США
5. Іспанія 	6. Ізраїль 	7. Норвегія 	8. Узбекистан
9. Болгарія 	10. Велика Британія 	11. Казахстан 	12. Сербія

Користуючись додатковою літературою, установіть відповідність між країнами та назвами парламентських установ. 1. ____, 2. ____, 3. ____, 4. ____, 5. ____, 6. ____, 7. ____, 8. ____, 9. ____, 10. ____, 11. ____, 12. ____.

- А. Парламент (Палата обцин та Палата лордів).
- Б. Скупщина.
- В. Кнесет.

- Г. Великі Народні збори.
- Ґ. Конгрес (Палата представників та Сенат).
- Д. Федеральні збори (Рада Федерації та Державна дума).
- Е. Верховна Рада.
- Є. Стортинг.
- Ж. Верховний Кенгес (Сенат і Мажліс).
- З. Національна Асамблея (Сейм та Сенат).
- И. Генеральні Кортеси (Конгрес депутатів та Сенат).
- І. Олій Мажліс.

IV. Підберіть приклади державних органів (зі світової практики) за способом утворення (виборні; ті, що призначаються; успадковані).

§ 3. Державний лад

З «Книги буття українського народу» М. Костомарова:

«Не пропала вона (Україна), бо вона знати не хотіла ні царя, ні панів, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а істий українець... повинен любити і пам'ятати єдиного Бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею. Так воно було, так і тепер залилось...»

Бо голос України не затих. І встане Україна зі своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні прєвосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа».

Проблемне питання

- Який державний лад, на думку автора, повинен запанувати у відродженій Україні?

1. Поняття і загальна характеристика державного ладу

Функції держави і права багатогранні, їхні структури складні. Ознаки держави, що виникли в процесі історичного розвитку, утілилися в специфічний державний лад.

Державний лад – складне поняття, що характеризує державу за трьома аспектами, а саме: формою правління, формою територіального устрою та політичним режимом.

Норма закону

Державний лад – це устрій країни, що виражається у характері політичних взаємин між людьми, між людьми і державою в процесі управління (політичний режим);

у способах організації вищих органів державної влади (форма правління) і в адміністративно-територіальному розподілі держави (форма територіального устрою).

Державний лад завжди має відповідне правове закріплення. Усі його складові елементи фіксуються в конституції, законних і підзаконних актах.

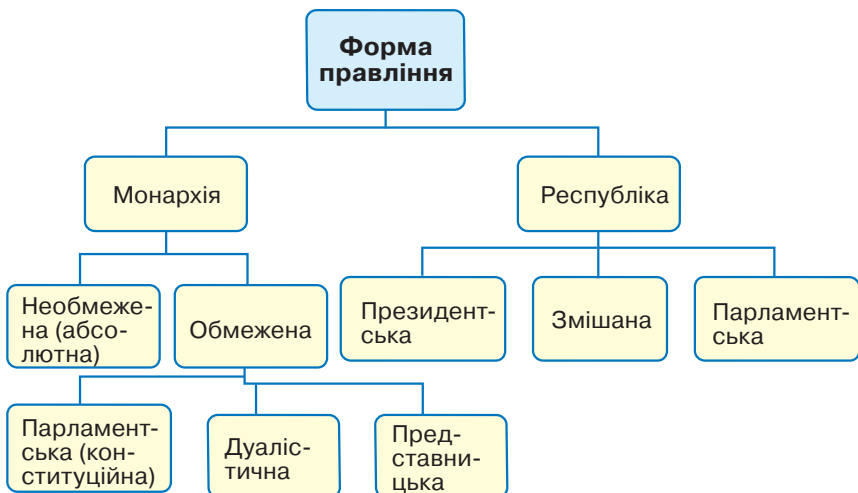
2. Види і загальна характеристика форм правління

Норма закону

Форма правління – спосіб організації верховної державної влади, порядок її утворення та діяльності, компетенція та взаємозв'язок органів, а також взаємовідносини з населенням держави.

Основними формами правління є монархія та республіка.

Норма закону

Монархія – це форма правління, за якої державна влада повністю або частково зосереджується в руках одноосібного глави держави і передається у спадок.

Монархічна влада має певні особливості:

- безстроковість;
- спадковість;
- непідпорядкованість влади монарха будь-яким іншим суб'єктам.

Монархами в різних народів були князі, королі, царі, імператори, султани, хани, кагани, шахи, правителі і т.д.

Відомі такі форми монархії, як необмежена та обмежена.

Норма закону

Необмежена (абсолютна) монархія – це форма правління, за якої верховна влада в державі зосереджена в руках одноосібного глави держави (монарха).

Цей вид монархії характеризується відсутністю будь-яких представницьких органів, повним безправ'ям народу, зосереженню всієї повноти влади в руках монарха. Прикладами абсолютної монархії можуть бути в наш час Саудівська Аравія, Оман, Катар тощо.

Королівство Саудівська Аравія

Правлячий монарх – король і прем'єр-міністр Абдала ібн Абдель Азіз аль-Сауд.

Султанат Оман.

Правлячий монарх – султан Оману і підлеглих територій Кабус бен Сайд аль-Саїд.

Держава Катар

Правлячий монарх – емір Держави Катар шейх Хамад бен Халіфа аль Тані.

Об'єднані Арабські Емірати

Усі емірати – абсолютні монархії, тільки Абу-Дабі наблизений до конституційної монархії. Президент – шейх Заїд (II) бен Султан аль-Нахайян, правитель Абу-Дабі.

В Об'єднаних Арабських Еміратах діє своєрідний механізм вибору «старшого монарха», який, по суті, і є монархом ОАЕ. Його обирають з монархів-князів терміном на два роки. Саме тому деякі науковці виділяють інший підвид монархії – виборну монархію.

Норма закону

Обмежена монархія – це форма правління, у якій влада монарха обмежена конституцією, яка приймається парламентом, у сфері законодавства та контролю над діяльністю уряду.

За обмеженої монархії законодавча влада належить парламенту, виконавча – монарху (чи кабінету міністрів), судова – судам, які обираються чи призначаються.

За парламентської (конституційної) монархії – влада монарха обмежується представницьким органом, це закріплюється, як правило, в конституції, яка ухвалюється парламентом. Монарх не може її змінювати. Виконавча влада належить уряду, який формується парламентом і лише йому підзвітний.

Абсолютна більшість сучасних монархій – це монархії парламентські. Їхнє існування зумовлене національними традиціями.

Королівство Швеція

Правлячий монарх – король Карл XVI Густав.

Японія

Правлячий монарх – імператор Акіхіто. Згідно з Конституцією Японії «імператор є символом держави й єдності народу.»

Королівство Іспанія

Правлячий монарх – король Хуан Карлос I.

У парламентській монархії монарх є лише символом держави, він «царствує, але не править». Реально країною керує парламент, який формує уряд. Управління в країні здійснює уряд, який підконтрольний і підзвітний парламенту. Будь-які дії монарха потребують схвалення уряду.

Дуалістична монархія (була характерна для країн, в яких відбувалися буржуазно-демократичні революції), як правило,

має двопалатний парламент. Нижня палата формується виборним шляхом і представляє інтереси буржуазії. Верхня палата складається зі знаті, яка призначається монархом. Уряд підпорядковується монарху. Останній на свій розсуд признає, переміщує і звільняє з посад членів уряду. Дуалізм полягав у тому, що монарх, як правило, відстоював інтереси знаті, а парламент був виразником інтересів буржуазії і інших верств населення. Монарх наділений правом вето щодо законів, які приймаються парламентом. У деяких сучасних державах (у Кувейті з 1991 р., у Непалі з 1994 р.) сформувалися дуалістичні монархії.

Окремим різновидом обмеженої монархії є теократична монархія. Глава держави (монарх) є одночасно і главою церкви. Політична влада в таких країнах належить духовенству.

Прикладом теократичної монархії є Ватикан. Але зрозуміло, що не за всіма ознаками ця держава може називатися монархією.

Зважаючи на celibat (обітницю безшлюбності) духовенства, Папа Римський не може досягти свого сану через право спадкування, тому його обирають кардинали. Проте він має особливі почесні права монарха, носить корону (тіару).

Норма закону

***Республіка** – це форма правління, за якої повноваження верховної влади здійснюють виборні органи, які обираються населенням на відповідний термін.*

Юридичними властивостями республіки є:

- обмеження влади глави держави, законодавчих і виконавчих державних органів конкретним терміном;
- виборність вищих органів державної влади;
- відповідальність глави держави у випадках, які передбачені законом;
- загальнообов'язковість рішень законодавчої влади для всіх інших державних органів;
- взаємна відповідальність особи і держави.

Сучасні республіки поділяються на парламентські, президентські та змішані.

Парламентська республіка характеризується центральним становищем парламенту серед інших державних органів. Уряд формується парламентським шляхом з числа депутатів, що належать до партій, які отримали більшість голосів у парламенті. Уряд відповідальний перед парламентом. Він залишається при владі доти, доки має підтримку парламентської

більшості. У парламентській республіці управління має партійний характер, що є не обов'язковим за президентської республіки. Уряд формується лідером партії, яка перемогла на парламентських виборах. Шляхом винесення вотуму недовіри парламент може відправити уряд у відставку.

У парламентській республіці може існувати пост президента, який обирається парламентом, підзвітний йому і має виключно представницькі функції. Іноді президент не обирається, і главою держави стає прем'єр-міністр.

У наш час парламентська республіка існує у Німеччині, Італії, Чехії, Угорщині, Ірландії, Ізраїлі та інших державах.

Президентська республіка становить собою таку форму правління, яка характеризується поєднанням у руках президента повноважень глави держави і глави уряду. Президент і парламент обираються всім населенням. Уряд президентської республіки несе відповідальність перед президентом. Останній на свій розсуд призначає, переміщує і відсторонює від посад членів уряду. Він має право вето щодо законів, які приймаються парламентом. Як глава держави президент представляє країну на міжнародній арені, може підписувати міжнародні угоди з наступною їх ратифікацією парламентом.

Прикладами президентських республік є Сполучені Штати Америки, Мексика, Аргентина та інші.

У практиці державного будівництва сучасних держав трапляються форми правління, які не вкладаються в звичну класифікацію. Їх називають змішаними типами республіки.

Ознаками змішаної республіки є:

- подвійна відповідальність уряду перед парламентом і перед президентом;
- президент обирається на всенародних виборах і має широкі повноваження;
- уряд очолює прем'єр-міністр, а президент може здійснювати загальне керівництво урядом;
- президент є главою держави;
- президент має право в передбачених законом випадках розпустити парламент, а парламент має право на імпічмент президенту.

У різних варіаціях поєднуються президентські та парламентські повноваження, що призводить до віднесення республік до змішаного типу, у Франції, Португалії, Румунії, Словенії, Хорватії та інших державах.